

Тема 3. Цінність життя як основа європейської культури

📁 План

1. Трагування поняття «цінність» та розгортання ціннісного простору.
2. Основні напрямки розвитку ціннісних відносин: людський фактор.
3. Ціннісні орієнтації та оцінка об'єктів навколишнього світу.

1. Трагування поняття «цінність» та розвиток ціннісного простору

У широкому значенні, цінність представляється значенням об'єкта суспільного світу для життєдіяльності людини у вигляді задоволення фізіологічних потреб та конструктивного завершення духовних пошуків. Вона постає змістовною основою буття та його змінним відображенням в житті людини. На відміну від багатьох філософських категорій, цінність має декілька напрямків трагування, які поступово розвилися до рівня відокремлених аксіологічних напрямків.

Виділяють три напрями розуміння цінностей, які розвиваються на основі діалектичної тріади «річ – властивість – відносини». По-перше, **аксіологічний натуралізм** – річ має цінність тому, що вона природно необхідна. Головними авторами натуралізму вважаються О. Конт та Г. Спенсер, але справжнім революціонером був З. Фрейд, який значно оновив розуміння людської природи.

За цим напрямком внутрішня та зовнішня природа досліджується з точки зору можливості її практичного використання, а також збільшення ефективності цього процесу. Поступово аксіологічний натуралізм виродився у реалізм, в якому за правило приймалось підкреслення того, що раніше приховувалось: вади, відмінності. Виключенням став тільки європейський натуралізм, в якому відбулась сакралізація природи, а відтак був зроблений акцент на моральність людини і сталість її цінностей.

По-третє, **аксіологічний емотивізм**. Аналіз цінності речі та її впливу на соціальний простір дозволяє виділити ставлення як основний показник цінності. В цьому випадку, окремо визначається образ цінності, який вбирає в себе індивідуальне та колективне ставлення щодо нього. Розглядаючи взаємодію моральності та цілеспрямованої активності, Д. Юм зауважував: «Корисність – це лише спрямованість до певної мети, та, якщо б мета була повністю байдужа для нас, ми повинні були б відчувати таку ж байдужість і до засобів. Тут повинно з'явитись почуття, для того щоб корисній тенденції була надана перевага над згубною» [15, с. 282]. Зазначимо, що емотивізм повернув собі популярність в умовах актуалізації використання штучного інтелекту у житті суспільства, але розглядати його окремо від цінності осмисленого існування помилково.

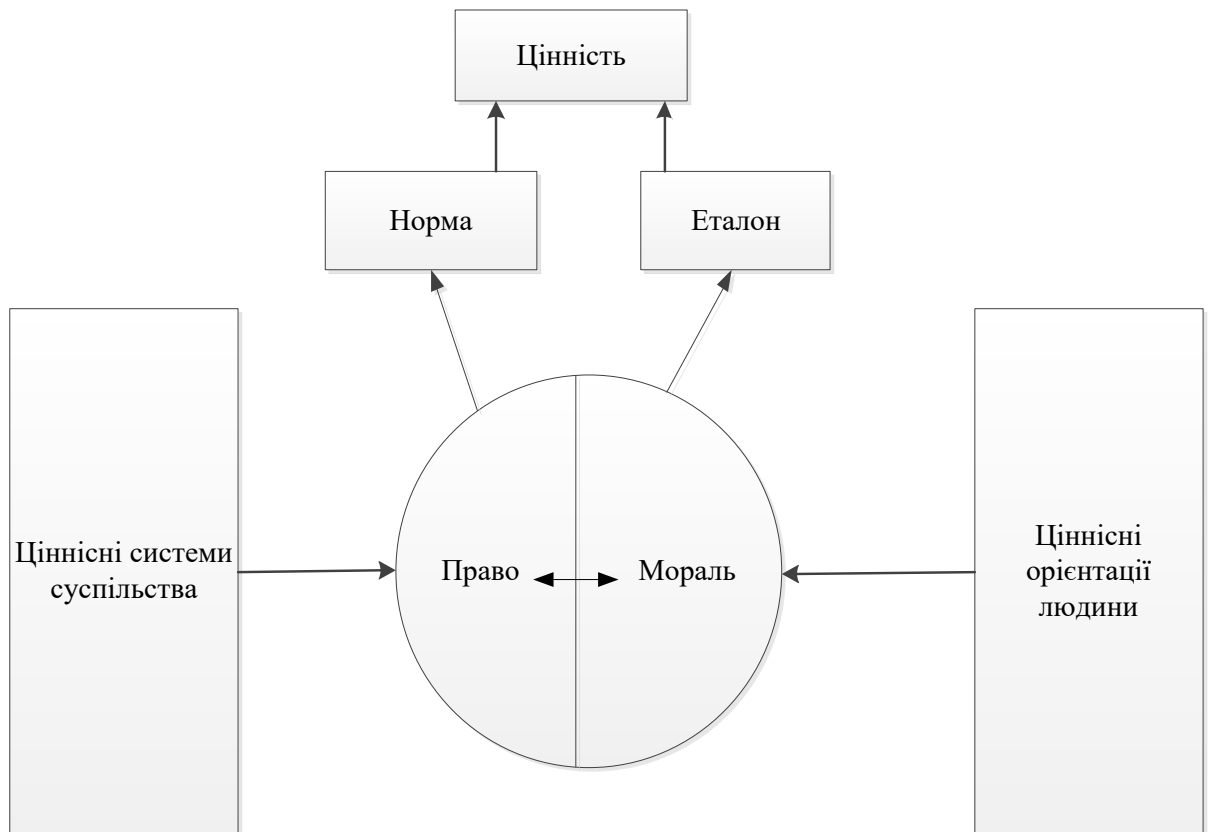
Відтак, на верхівку інструментів для визначення цінності життя треба поставити **аксіологічний когнітивізм**, в якому річ отримує статус цінності в процесі усвідомлення її властивостей. Окремо розглядається корисність, яка

розкриває значення об'єкта оцінки для життя людини. Почавши із цінності вивчення навколишнього світу, когнітивізм запропонував соціальному світу наявність об'єктивних цінностей, які проникають у людське життя як стимул для пошуку кращого. Тобто відбулось відчуття цінності від соціокультурної практики, як і передбачав Г. Маркузе: «...так і в культурній практиці робота, її зміст перетворюються на загальнозначущі цінності» [8, с. 326]. Це дозволили подивитись на цінність як на інструмент в організації суспільних відносин, а також переосмислити процес її практичного використання.

Розвиваючи когнітивістську складову оцінки світу, Ф. Brentano зауважував: «Наскільки безумовним є те, що взагалі не існує свідомості без інтенціонального відношення, настільки ж безумовно і те, що окрім об'єкта, на який вони спрямовані первинно, вони попутно мають в якості об'єкта самих себе» [2, с. 180]. Відповідно, в процесі усвідомленого життя фактично утворюється оціночна рефлексія, яка має інтерсуб'єктний характер та спрямована на вбудовування людини у наявний ціннісний світ.

Процес подібного спрямованого самовдосконалення має суб'єктивну (ціннісні орієнтації) та об'єктивну (ціннісна система) складові. Вони постають універсальними механізмами регулювання життя людини та можуть змінюватись у залежності від виховання та наявних традицій суспільної взаємодії. Цінність редукується людиною з формального (право) та неформального (мораль) простору комунікації в процесі пізнання та оцінки функціонування в суспільстві. Баланс права та моралі може змінюватись у залежності від стану формалізації ціннісного світу.

Процес формування ціннісного простору в суспільстві можна зобразити наступним чином (Мал. 2.1.):

Мал. 2.1. Утворення ціннісного простору в суспільстві

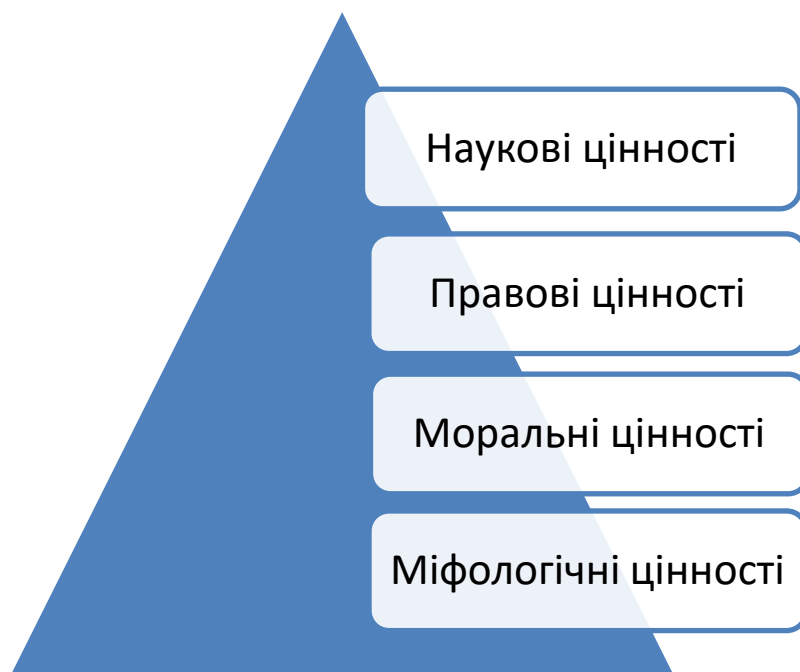
У більшості випадків на побутовому рівні цінність ототожнюється з потребою, але за цим твердженням всі вживані предмети є цінністю. Крім того, духовні цінності також набувають утилітарного характеру. Разом з цим, цінність є і регулятором, який визначає правила життєдіяльності. Цінність – це синтез «хочу» і «треба», що впливає на організацію суспільної взаємодії.

Процес аксіологічної оцінки – це рефлексія щодо умов життєдіяльності та екстраполяція сформульованого бачення буття на майбутнє. Масштаб і характер розгортання ціннісного простору напряду залежить від спрямування усвідомленої активності суб'єктів суспільних відносин, а також формалізації та гуманності їх взаємодії.

М. Гартман розвиває думку, що цінності не підлягають точній класифікації. Спираючись на наявні у суспільстві практики оцінки існування, він окреслює класи цінностей: цінності блага (користі), цінності задоволення (приємного), життєві цінності (корисно для життя), моральні цінності (добро), естетичні цінності (прекрасне), пізнавальні цінності (істина) [4, с. 438-439]. Проте, відсутність впорядкованості не дає можливість побудувати систему цінностей, а вони також існують за фактом. Власне М. Гартман і закладає фундамент для створення класифікації за рахунок виокремлення інтенції суб'єкта аксіологічної оцінки на бажаний об'єкт володіння.

Диференціація ціннісного простору відбувається в процесі аксіологічної рефлексії наявного існування, яку у цілому можна прив'язати до рівнів

усвідомленої активності людини у суспільстві. Відповідно, картина буде мати такий вигляд (Мал. 2.2.):

Мал. 2.2. Щаблі розвитку ціннісного простору

Підбиваючи підсумки цієї частини посібника зауважимо, що рефлексія виступає методом сходження до вищих рівнів співбуття не тільки на міжособистісному рівні, а й в контексті загальносуспільних відносин. Поступова раціоналізація у розгляді цінностей та їх формулювання призводить до об'єктивації та структуризації ціннісного простору. При цьому, більшість базових варіантів аксіологічної оцінки в роботах представників континентальної філософії бере за основу суспільних прогрес, що заклало потенціал у розвитку країн Європи.

2. Основні напрямки розвитку ціннісних відносин: людський фактор

У залежності від встановлених орієнтирів на природні потреби людини або на високі моральні ідеали у відображенні цінностей акцентується увага на об'єктні, суб'єктні, вольові та ризиковані відносини. Фактично встановлюється відрефлектований вектор буття.

Об'єктивістське бачення ціннісних відносин виходить із необхідності відокремленого розгляду всіх учасників оціночного процесу та визнання об'єктивного існування світу цінностей. Цінність мислиться окремо від носія та має самостійне значення. М. Шелер стверджував, що: «Існують апріорні зв'язки між цінностями та носіями цінностей – у відповідності з їх сутностями» [12, с. 304]. Він розрізняв значення особистості та речі, надаючи їм суб'єктні та об'єктні характеристики. Крім того, він вважав ієрархічність природною ознакою цінності, яка виступає основою впорядкованості навколишнього світу.

Критичний погляд на суспільне життя на початку двадцятого століття призвів до осмисленої відмови від об'єктивістської трактовки цінностей на

користь індивідуалізму. Так, полемізуючи з прихильниками авторитарних і тоталітарних режимів, Е. Фромм зауважував: «Хороша пристосованість часто досягається лише за рахунок відмови від своєї особистості; людина при цьому намагається більш-менш уподібнитися необхідному образу і може втратити всю свою індивідуальність і безпосередність» [14, с. 149]. Дана контраверсія виходить на новий рівень за рахунок визначення можливості вільної самореалізації людини на межі посередності та безпосередності, де вписування себе у загальний сценарій суспільного життя відбувається на основі прикладення внутрішніх душевних сил.

Суб'єктне бачення цінності розподіляється на психологічний та філософський напрямки. В першому випадку, цінність виступає відношенням суб'єкта до об'єкта соціального простору, яке відображається в бажанні суб'єкта володіти об'єктом. Відтак, цінність вимірюється потребами та бажаннями суб'єкта. При цьому, об'єкт цінних відносин локалізує в собі все значення цінності.

Деталізація її розуміння відбувається на основі потреби людини в чомусь. Фактично це вихід за межі континентальної філософії та практичне поєднання аксіологічної оцінки з психологічною практикою, яка досліджує сприйняття людиною оточуючого середовища. Звернемо увагу на полеміку А. Маслоу з філософськими школами Старого Світу: «Я безумовно впевнений у тому, що відбувається масштабна руйнація цінностей, які знаходяться поза індивідом. Багато хто з європейських екзистенціалістів дуже ярко відреагували на висновки Ніцше про те, що «Бог помер» і можливо на той факт, що Маркс теж помер. Американці зрозуміли, що політична демократія та економічне благополуччя самі по собі не вирішують основні ціннісні проблеми. І немає іншого виходу, крім як повернутись усередину, до себе як носія цінностей» [9, с. 23]. Тобто в рамках суб'єктивістського бачення відбувається виокремлення основного учасника ціннісних відносин, який є і автором нових моделей світу, і медіатором в сфері існуючої суспільної взаємодії.

В другому випадку, робиться орієнтир на характер опрацювання ціннісного простору, який формується за рахунок суб'єктної оціночної активності в оточуючому світі. Так, В. Дільтей стверджував: «Впорядкованість дійсності має цінність не сама по собі, але тільки в її відношенні до системи життєвих енергій» [5, с. 376]. З цього твердження виходить, що людина бачить цінним в світі тільки те, що особисто визначає таким. Водночас подібна редукція виносить за дужки безліч об'єктивних процесів, які впливають на формування ціннісних відносин.

Таким чином, наведене бачення значимого в рамках суб'єктної активності передбачає акцент або на внутрішніх потребах людини, або на встановленій зовні корисності. Тут розходяться шляхи американських та європейських дослідників, де перші фокусують увагу на людині та її забаганках, а другі на процесі позначення необхідного у навколишньому світі.

Волюнтаристське бачення цінності передбачає виділення інтенції на цінність життя за допомогою прикладання суб'єктивних вольових зусиль. А. Шопенгауер задав стандарт розуміння впливу волі на світ людини. Він

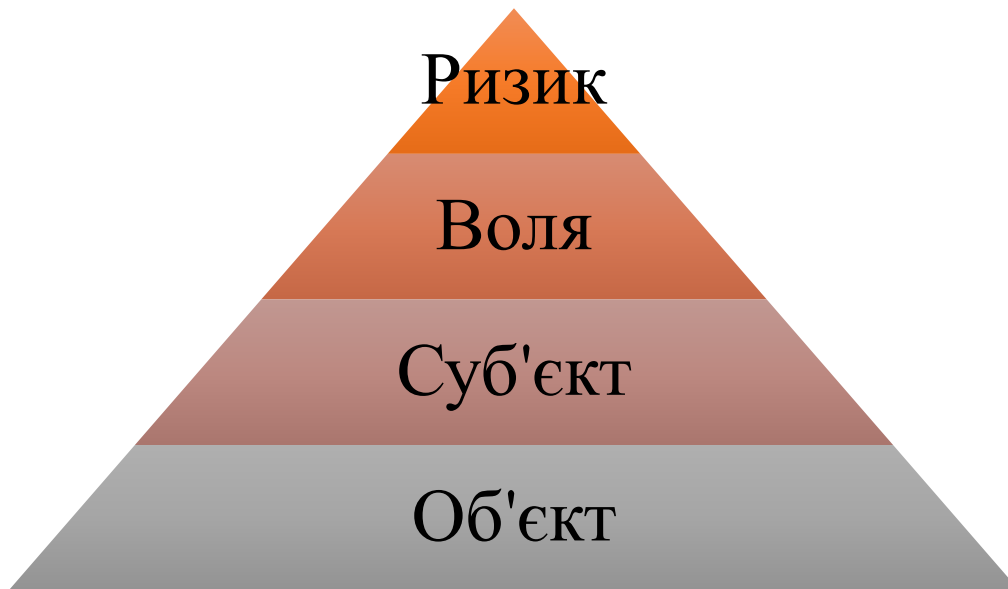
писав: «Так як воля – це річ в собі, внутрішній зміст, сутність світу, а життя, зовнішній світ, явище – тільки дзеркало волі, то світ так само щільно пов'язаний з волею, як тінь зі своїм тілом, то якщо є воля, то буде і життя, світ» [13, с. 237]. Відтак, залучення волі при визначенні цінності існування надає їй креативного характеру, що виносить суб'єкт-об'єктні відносини в площину людської взаємодії.

Цінність є продуктом діяльності людини, який має конструктивне значення для неї. Проте, діалектика буття передбачає пошук і деструктивної складової набутих благ. У. Бек наголошує на системній взаємодії цих вимірів цінності: «...суспільне виробництво благ постійно супроводжується виробництвом ризиків» [1, с. 21]. Питання у тому, що об'єднавши цінність із вартістю в процесі індустріалізації, суспільство постало не тільки перед необхідністю пошуку балансу між реальною та символічною корисністю, а й перед прийняттям важливості вміння ризикувати при домінуванні останньої в інформаційному просторі.

Акцент на креативності в інформаційному суспільстві ставить людину перед фактом, що їй потрібно ризикувати, заради того, щоб сформулювати інноваційний вектор буття. В. Кривошеїн зазначає: «Ризик виступає як форма самоствердження і самовдосконалення людини, інтереси якої спрямовані на неординарні рішення, творчий пошук, самобутність» [6, с. 16]. Вміння ризикувати є цінним, так як допомагає людині фактично бачити себе не тільки у теперішньому, а й у майбутньому.

Проте, ризик може бути і наслідком занепаду суспільства. Так, В. Воронкова досліджує необхідність ризикованої активності як відповідь на незадовільний стан суспільства. Вона пише: «Ризик як атрибут невизначеності стає невід'ємною рисою кризового суспільства, в контексті якого перехід від одного соціального порядку до іншого супроводжується явищами соціального хаосу» [3, с. 17]. Зазначимо, що у традиційному суспільстві вміння ставити мету на межі можливого було ознакою належності до еліти, а в суспільстві ризику – це запорука виживання для кожного, яка формується через підтримку самоцінності в соціальному просторі.

Відповідно, найвищу цінність має осмислений ризик, який не заглиблює суспільство у незворотну атракцію хаосу, а постає проявом самоідентифікації та визначення персонального вектору подальшого існування в суспільстві. У цілому описану картину можна представити наступним чином (Мал. 2.3.):

Мал. 2.3. Домінанти ціннісних відносин

У підсумку зазначимо, що ціннісні відносини змінюються у бік виокремлення суб'єкта, позначення його вольової активності та закріплення вміння ризикувати. Тобто, самоцінність людини у її вмінні постійно виходити на межу існування заради його перенесення на якісно новий рівень. Проте, цей ризик повинен мати креативну інтенцію та осмислений характер.

3. Ціннісні орієнтації та оцінка об'єктів навколишнього світу

Розглядаючи ціннісний простір за напрямком «річ – властивість – відносини» зосередимо, свою увагу на людині як ініціаторі ціннісних відносин. Суб'єкт-об'єктний характер розуміння цінності передбачає необхідність навчання та розвитку здатності людини оцінювати об'єкти навколишнього світу задля переходу від цінностей першого порядку до більш високих рівнів. Здатність цінувати виступає «камертоном» для суб'єктивного переосмислення суспільної взаємодії та стимулом для формування умов життєдіяльності на основі сформульованого образу належного та бажаного.

Розуміння розвитку ціннісних орієнтацій людини передбачає звернення до оцінки об'єктів навколишнього світу. Аналізуючи розгортання цього процесу, потрібно згадати теорію імпринтингу, яку розробив К. Лоренц [7]. Його дослідження народження та розвитку птахів виявило наявність природного механізму навчання корисної поведінки на основі спостереження та повторення належних дій суб'єктів, визначених як батьки. Незважаючи на те, що імпринтинг описує тільки біологічну природу живих істот, він визначає фундамент для розвитку ціннісних відносин між людьми.

А. Маслоу сприяв не тільки дослідженню наступного рівня ціннісних орієнтацій, а й доклав зусиль для встановлення основних параметрів суспільства споживання. На його думку: «Все починається з провокації, мотивуючого стану, який формує визначену поведінку для досягнення мети, що при загостренні хвилювання та бажання нарешті розв'язується у найвищому моменті успіху» [9, с. 39]. Тобто реалізована потреба виносить

людину на новий щабель комунікацій у суспільстві. Розподіл інтенцій на інших та на себе при задоволенні потреб дає змогу сформулювати суб'єктивну картину соціального світу, яка й розкриває нам зміст аксіосфери людини.

Звернемо увагу на подальший розвиток оцінки навколишнього світу. Задля його висвітлення згадаємо про К. Поппера, який виокремив проблему Комптона – неоднозначний вплив світу абстрактних значень, сенсів на фактичну людську поведінку. Описуючи намагання професора Комптона встигнути на лекцію у Єльській університет, він зазначав: «Існують об'єкти, такі, як листи зі згодою прочитати лекцію, публічні заяви про наміри, оприлюдненні цілі та побажання, загальні правила моралі ... Вони можуть керувати фізичними переміщеннями людини за допомогою умовної відмітки у робочому календарі до такої міри, щоб переправити її з Італії до штату Коннектикут» [10, с. 226]. Безумовно, очікування насправді обумовлюють поведінку людини за рахунок фіксації належного досвіду її взаємодії з оточуючими. За великим рахунком, проблема Комптона – це необхідність відповідати очікування та цінність того, що можеш розраховувати на виправдання своїх сподівань іншими.

Ставлення до очікування як складової оцінки навколишнього світу завжди були неоднозначним. Л.-А. Сенека вважав: «Найбільшою перешкодою життя є очікування: залежне від завтрашнього, воно втрачає сьогоднішнє» [11, с. 95]. Проте, очікування може бути не тільки невиправданою витратою часу, а й опорою на стабільність прийдешнього, що завжди цінувалось людиною. Воно є позначенням передбачуваності буття.

Повернемось до К. Поппера, який визначив базовий рівень розвитку ціннісних орієнтацій. Він зазначав: «Найвищі функції мови еволюціонувати під тиском потреби в кращому контролі за двома речами: більш низькими рівнями нашої мови та нашою адаптивністю до зовнішнього середовища за допомогою розвитку не тільки нових знарядь праці, але й наприклад, нових наукових теорій та нових стандартів відбору» [10, с. 232]. Відтак, людина дотримується теорій, сенсів та цінностей переважно для адаптації в оточуючому просторі, використовуючи методи пізнання бажаного та належного у соціальному світі.

Найвищим рівнем ціннісних орієнтацій виступають переконання, за допомогою яких людина репрезентує себе іншим та виокремлює себе від них. Зауважимо, що під переконання в даному контексті ми маємо на увазі сталі світоглядні моделі взаємодії «людина – світ». Р. Ділс визначає дуалістичну природу цього рівня орієнтацій: «По суті, переконання є судженнями та оцінками, які стосуються нас самих, інших людей та оточуючого світу» [16, с. 90]. Переконання виступають драйвером, який підтягує зміст попередніх етапів розвитку ціннісних орієнтацій. Копіювання, потреби, очікування та адаптація можуть ставати основоположним мірилом життя у суспільстві, але тільки переконання змінюють сприйняття існування, знімають попередні рівні та запускають категоричного імперативу як вектор морального співбуття людини у суспільстві.

Змістове наповнення подібного роду абсолютних цінностей напряду залежить від домінуючої теми суспільного життя. І навіть якщо людина з ними не погоджується, вона має їх враховувати. Своєрідним ілюстратором фундаментальних цінностей є дитячі ігрові ролі, які абсорбують цінності дорослого життя. Діти, наслідуючи світ дорослих, грають в лікарів, військових, бізнесменів, космонавтів, бандитів та долучаються до соціального імпринтингу. Отже, по суті становлення ціннісних орієнтацій має циклічний характер.

В найбільш загальному вигляді, процес розвитку аксіосфери окремої людини можна зобразити наступним чином (Мал. 2.4.).

Мал. 2.4. Процес розвитку ціннісних орієнтацій

Таким чином, ціннісні орієнтації представляють собою багатошарову структуру, яка визначає параметри гуманності взаємодії у суспільних відносинах. Вона складається з копіювання, опрацьованих потреб, очікувань, адаптації та переконань, які фактично описують цикл життєдіяльності людини та обмін смислами між декількома поколіннями. При цьому, зазначені рівні ціннісних орієнтацій можуть домінувати в чистій формі за рахунок популярності, утворюючи керовані суспільні утворення, культ споживання та високоморальні та цілеспрямовані групи соціуму.

??? Питання для самоконтролю

1. У чому полягає специфіка європейського натуралізму в процесі розвитку аксіосфери суспільства?
2. Які складові має процес самовдосконалення людини в рамках суспільної взаємодії?
3. Що є основою більшості варіантів аксіологічної оцінки в роботах представників континентальної філософії?
4. Яке місце займає ризик у ціннісній системі інформаційного суспільства?
5. Яку роль відіграє імпринтинг у формуванні ціннісних орієнтацій людини?

6. У чому полягає проблема Комптона та як вона відображається на ціннісному світі людини?

7. Як К. Поппер пояснює процес формування ціннісних орієнтацій людини?

8. Який переворот зробили психоаналіз та психологія мотивації у розумінні ціннісних орієнтацій людини?

9. Яким чином переконання впливають на характер комунікацій учасників суспільних відносин?

Тести та завдання для самоперевірки:

1. Без чого на думку Ф. Brentano не існує свідомості?
  - a. Без інтенціонального відношення;
  - b. Без феноменологічної редукції;
  - c. Без ірраціонального оптимізму.
2. У чому на думку Е. Фромма полягає успіх у пристосуванні?
  - a. Відмова від своєї особистості;
  - b. Відмова від соціального порядку;
  - c. Відмова від посередності.
3. Як проявляється імпринтинг у поведінці живої істоти?
  - a. Копіювання поведінки умовних батьків;
  - b. Відмова від поведінки умовних батьків;
  - c. Готовність до батьківства.
4. Що є найвищим етапом розвитку ціннісних орієнтацій?
  - a. Використання імпринтингу;
  - b. Задоволення первинних потреб;
  - c. Формування цінностей-переконань.

Практичні завдання

1. Проведіть мозковий штурм на тему «Як не стати посередністю в інформаційному суспільстві?».

2. Поділіть групу на команди та проаналізуйте цінність ризику у суспільствах постмодерного типу.

3. Намалюйте ментальну карту, яка б розкрила актуальні риси національного героя для України.

4. Порівняйте ціннісні системи в індустріальному та постмодерному суспільствах. Результати варто оформити у вигляді таблиці.